

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ СТОСОВНО ШАХРАЙСТВА ВІДПОВІДНО ДО ІСТОРИЧНИХ ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

DEVELOPMENT OF VIEWS REGARDING FRAUD ACCORDING TO FORMATION OF UKRAINIAN HISTORICAL STAGES OF STATE

Журжа Ю.І.,

*інспектор Управління організаційно-аналітичного
забезпечення та оперативного реагування ГУНП в Одеській області*

У статті розглянуто розвиток поглядів щодо шахрайства відповідно до історичних етапів становлення Української держави. Проаналізована сутність поняття «шахрайство» у відповідні історичні проміжки часу. Визначено відповідальність за вчинення даного кримінального правопорушення в певний історичний період.

Ключові слова: шахрайство, злочин проти власності, кримінальне правопорушення, обман, зловживання довірою, історичні етапи, відповідальність.

В статье рассмотрено развитие взглядов о мошенничестве в соответствии с историческими этапами становления украинского государства. Проанализировано сущность понятия «мошенничество» в соответствующие исторические промежутки времени. Определена ответственность за совершение данного уголовного преступления в определенный исторический период.

Ключевые слова: мошенничество, преступление против собственности, уголовное преступление, обман, злоупотребление доверием, исторические этапы, ответственность.

The article considers development of views of fraud in accordance with historical stages of formation of Ukrainian state. Analyzed essence of concept of «fraud» in relevant historical periods. The responsible for commission of a criminal offense in a certain historical period.

Key words: fraud, crimes against property, criminal offense, fraud, breach of trust, historical stages of responsibility.

Актуальність теми. Шахрайство відоме людству з давніх-давен, фактично воно існує від того часу, відколи на Землі з'явилися люди. В більшості країн світу шахрайство передбачене законом як злочин проти власності. В українському кримінальному законодавстві проблема шахрайства полягає в тому, що Україна була розділена між різними країнами, тому поняття шахрайство необхідно розглядати в залежності від їх поділу в конкретний історичний проміжок часу.

Серед учених, які аналізували аспекти виникнення шахрайства на різних етапах розвитку людства, можна виділити роботи Г.В. Абрамовича, М.Ф. Владимирського-Буданова, Л.І. Івиної, А.Г. Манькова, Ю.П. Титова, І.Я. Фойницького, О.І. Чистякова та ін.

Необхідно відзначити, що незважаючи на те, що існує велика кількість праць, призначених проблемі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із шахрайством, однак у жодній не проведено систематизацію виникнення шахрайства відповідно до історичних етапів.

Метою статті є розгляд розвитку поглядів щодо шахрайства відповідно до історичних етапів становлення Української держави.

Виклад основного матеріалу. Перше джерело кримінального права є «Руська Правда». «Руська Правда» виділяла два види злочинів – проти особи та майнові [1, с. 46].

У Судебнику Івана Грозного (1550 р.) шахрай ставиться в один ряд із розбійником (татем). У статті 58 Судебника зазначається: «А мошеннику та ж казнь, что и татю. А хто на оманщике взыщет и доведут на него, ино у ищей иск пропал. А оманщика, как его ни приведут, ино его бити кнутием» [2, с. 108].

У ст. 11 глави ХХІ «О разбойных и о татиных делах» Соборного укладення 1649 року відносно шахраїв відтворювалося старе правило укладень, встановлених для татів [3, с. 119]: «Да и мошенникам чинить тот же указ, что указано чинить татем за первую татьбу». Хоча вид покарання за шахрайство залишився такий самий, як у Судебнику 1550 року, даний злочин було виділено у окрему статтю. У коментарі до Соборного укладення зазначається, що також встановлювалися санкції за шахрайство у процесі продажу або закладення вотчини, тобто продажу вотчи-

ни одночасно двом покупцям, продажу або закладу чужої вотчини, махінація з підписами на купчу.

Так, військові артикули Петра І (1715 року) зовсім не згадують про шахрайство. Форми розкрадання, пов'язані з обманом, зазвичай охоплювалися поняттям крадіжки, що зазначається у главі 21 «О зажигании, грабительстве и воровстве», а обмани, які так чи інакше пов'язані з підробкою, обмірюванням, обважуванням, присвоєнням собі чужого імені – у главі 22 «О лживой присяги и подобных сему преступлений» [4].

У пункті першому «Доношения мошенника Ивана Осипова сына Каина в Сыскной приказ о розыске и допросе тридцати трех воров, его товарищей» від 27.12.1741 року І. Каїн зізнається в систематичному вчиненні «шахрайства» і уточнює, що під цим поняттям маються на увазі кишенькові крадіжки [5]: «В начале, как Всемогущему Богу, так и Вашему Императорскому Величеству, повинную я сим о себе доношением приношу, что я, забыв страх Божий и смертный час, впал в немалое погрешение: будучи в Москве и в протчих городах, во многих прошедших годах мошенничествовал денно и ночью, будучи в церквах и в разных местах, у господ, и у приказных людей, и у купцов, и всякого звания у людей из карманов деньгами, платки всякие, кошельки, часы, ножи и прочее вынимал».

Більш пізні законодавчі визначення шахрайства було дане в Указі Катерини II від 3 квітня 1781 «О суде и наказаниях за воровство разных родов и о заведении рабочих домов во всех губерниях». Відповідно до преамбули даного Указу з метою усунення неясності застосування та тлумачення кримінального злочину (злодійства) були введені такі статті. В статті 2 дано визначення трьох родів злодійства [6, с. 848]: «Три рода суть воровства: 1-й род – воровство-грабеж, 2-й род – воровство-кража, 3-й род – воровство-мошенничество». Поряд із колишнім поняттям обману при шахрайстві, спритною або раптовою крадіжкою додався опис його способу, близький до сучасного розуміння – «воровством-мошенничеством называется, когда кто на торгу или в ином многолюдном месте у кого из кармана что вынет, или обманом, или вымыслом, или внезапно у кого что отнимет или унесет, или от платья полу отрежет, или шапку сорвет, или купив что и не за-

платив денег скроется, или обманом, или вымыслом продаст, или отдаст поддельное за настоящее, или весом обвесит, или мерою обмерит, или что подобное обманом или вымыслом себе присвоит без воли и согласия хозяина» [6, с. 848–849].

На відміну від багатьох інших типів корисливих злочинців, шахраї вважалися елітою, «аристократією» злочинного середовища, що, в свою чергу, зумовлено двома основними причинами: по-перше, специфіка шахрайства вимагала певного інтелекту й навіть здібностей; по-друге, шахраї відносно рідко знаходилися в місцях позбавлення волі – вони підкуповували служителів царської Феміди.

Також про шахрайство згадується в Статуті Благочиния або поліцейському від 8 квітня 1782 року. У ст. 72 гл. Д «Наказ Управе Благочиния» зазначається, що «...мошенничество же ниже 20 рублей взыскиается, как о мошенничестве предписано, выше же 20 рублей, и за четвертую кражу или мошенничество, имеют под стражу и отослать к суду» [7, с. 341–342].

У главі М «Запрещении» визначено три статті, де згадується про шахрайство: ч. 6 ст. 215 «в игре во всякой употребляют воровство, мошенничество» [7, с. 368], ст. 224 «подтверждается запрещение колдовства или чародейства, или инако подобного обмана, происходящего от суеверия или невежества, или мошенничества...» [7, с. 370], ст. 227 «подтверждается и возобновляется запрещение учинить уголовные преступления против имения, как то: 1) воровство грабеж, 2) воровство кражу, 3) воровство мошенничество, 4) злостный ущерб или убыток» [7, с. 371].

Покарання за дані види злочинів передбачені у главі Н «Взыскании». Так, ч. 6 ст. 257 передбачає покарання за злочинство шахрайство при грі «Буде кто в игре употребил воровство мошенничество, того отослать к Суду, и да накажется яко мошенник, как законом предписано» [7, с. 378], за ст. 224 передбачено покарання ст. 266, в якій зазначається, що дану особу необхідно «...отослать к Суду, где учинить с ним, как законы повелевают» [7, с. 380], за вчинення злочинства шахрайства відповідальність передбачена ст. 269 [7, с. 381–382].

Також у Грамоті на права та вигоди містам Російської імперії від 21 квітня 1985 року в ст. 99 Ремісничого положення зазначено: «Буде кто ремесленный, записанный в управе, взяв у кого работу, оную обменяет или отдаст поддельное, или обвесит, или обмерит, или укроет, или что подобное обманом или вымыслом себе присвоит ему не принадлежащее без воли или согласия того, чье оно, и на ремесленную жалобу в управе кто приносит будет, то свидетельствовать двум управным мастерам, ущерб или убыток взыскать вдвое; и буде дело ниже двадцати пяти рублей, то выгнать того ремесленного, яко мошенника, из управы и записным ремесленникам запретить с ним иметь разговор или знакомство, под опасением пени за всякий раз что разговор вел с ним, подлины в ремесленную казну; и о таковом мошенники из учиненного решения прибить лист к управной горнице, и о том рапортовать городовому магистрату или ратуше» [7, с. 114–115].

У Зведенні законів Російської імперії 1832 р. до обманів відноситься дві групи злочинів: майнові обмани; брехливі вчинки і підробки. При цьому шахрайство відносилось до першої групи злочинів.

Таким чином, законодавець довгий час не проводив строого відмежування шахрайства від таких майнових злочинів, як крадіжка і грабіж. Шахрайство, починаючи з другої половини XVI століття і аж до XIX століття, розглядалося як вид крадіжки або інших форм розкрадань, поєднаних із хитрим, підступним вилученням чужого майна. Із зростанням частки цього злочину в структурі майнової злочинності розвивається і кримінально-правове поняття шахрайства, яке набуває все більш чіткого і однозначного розуміння.

В «Уложениях о наказаниях уголовных и исправительных» 1866 року також були закріплені заходи відпо-

відальності за шахрайство: вводилося чітке розмежування понять злочинства (крадіжки) і шахрайства (ст. 2128), визначалися різні види зловживання довірою і способи обману, які використовуються при укладенні угоди [8].

22 березня 1903 Миколою II було затверджено Кримінальне укладення, яке так і не було повністю введено в дію. Згідно зі ст. 591 гл. 33 «Про шахрайство» до останнього відносилось [9]: викрадення шляхом обману чужого рухомого майна з метою привласнення; викрадення чужого рухомого майна з метою привласнення за допомогою обміру, обважування чи іншого обману в кількості або якості предметів при купівлі-продажу чи іншій оплатній угоді; спонукання шляхом обману з метою доставити собі або іншому майнову вигоду, до відступлення права по майну або до вступу в іншу не вигідну угоду по майну. При цьому види шахрайства збігалися з видами злочинства. Статті 592–598 передбачали відповідальність за спеціальні види шахрайства (обман у заборонених угодах і обман особою, яка брехливо видала себе за службовця або за особу, яка виконує доручення службовця, страховий обман, неправдиве оголошення аварії капітаном торгового судна), ст. 577–578 – за зловживання довірою. До 1917 року рівень майнових відносин у суспільстві був такий, що кримінальне право впритул підійшло до необхідності законодавчого визначення шахрайства.

У період із 1917 по 1922 р.р. у СРСР були видані законодавчі акти, що передбачають загальні основи боротьби зі злочинами проти власності. До них відносяться: Декрет РНК «Про суд № 1» від 24 листопада 1917 року, Декрет «Про заходи боротьби з розкраданнями з державних складів і посадовими злочинами, що сприяють розкраданням» від 1 червня 1921 року.

Шахрайство як злочин проти власності було закріплено в КК РРФСР 1922 року в главі VI «Майнові злочини» [10]. Ст. 187 передбачала відповідальність за шахрайство щодо особистого майна громадян (мошенничество, т. е. получение с корыстной целью имущества или права на имущество посредством злоупотребления доверием или обмана), ст. 188 – за шахрайство щодо соціалістичного майна (мошенничество, имевшее своим последствием убыток, причиненный государственному или общественному учреждению). Передбачалося, що шахрайство щодо майна приватних осіб каралося примусовими роботами або позбавленням волі на строк до шести місяців, шахрайство, що мало своїм наслідком збиток, заподіяний державній або громадській установі, каралося позбавленням волі на строк до одного року.

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року взяв основні положення з Кодексу РРФСР 1922 року. Даний Кримінальний кодекс вперше провів диференціацію кримінальної відповідальності за шахрайство залежно від форми власності, віддавши перевагу державній. КК визначив шахрайство, як присвоєння з корисливою метою майна чи права на нього шляхом зловживання довірою чи обману. Законодавець визнавав за необхідне ввести до складу злочину як спосіб здійснення, крім обману, і зловживання довірою.

Наступним етапом було закріплення шахрайства в КК УРСР 1926 року [11]. Відповідно з диференціацією власності в державі поділялася і відповідальність за шахрайство: частина 1 ст. 180 КК передбачала відповідальність за шахрайство щодо особистого майна громадян, а частина 2 названої статті – за шахрайство, що мало своїм наслідком заподіяння збитку державному або громадському установі.

4 червня 1947 був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна». Він став єдиним актом, який передбачає відповідальність за розкрадання, так як на той період відповідні статті КК 1927 року не застосовувалися. Указ не давав вичерпного переліку форм розкрадання. Однак на практиці виділення форм (у тому числі і шахрайства) відбувалося відповідно до статей Кри-

мінального кодексу (хоча при кваліфікації на них не посилалися).

Період його дії закінчився лише в 1958 році з прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 25 грудня і Кримінального кодексу УРСР від 28 грудня 1960 року [12]. У ст. 83 зазначеного кодексу йдеться про розкрадання державного або колективного майна шляхом шахрайства, а в ст. 87 – про спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям. Також окремою статтею у цьому кодексі виділено «Шахрайство» – ст. 143. Відповідно до ч. 1 цієї статті шахрайство – це заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

У сучасному КК України 2001 року [13] відповідальність за шахрайство передбачена однією статтею (ст. 190), в якій зазначено, що шахрайство це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Відмінність між вказаними ст. 83, ст. 87, ст. 143 та ст. 190 полягає в тому, що, по-перше, ст. 190 КК України одну з форм шахрайства визначає, як «заволодіння чужим майном», що є новою, порівняно з КК 1960 року, характеристикою належності майна; по-друге, ст. 190 КК України передбачає ряд нових кваліфікуючих ознак, таких як вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, вчинення цього злочину в особливо великих розмірах та вчинення злочину організованою групою; по-третє, санкції, передбачені ст. 190 КК України, значно різняться порівняно з тими, які були закріплені у статтях 83, 87, 143 КК 1960 року, до того ж, ці санкції доповнені новими видами покарань.

Відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [14]. Важливим є те, що дані права і свободи носять не декларативний характер, вони забезпечуються і охороняються всіма засобами, що знаходяться в руках суспільства і держави. Гарантії права власності (як і інших прав і свобод громадян) різні за своїм характером: вони можуть бути економічними, політичними, організаційними, юридичними. Особлива увага повинна приділятися юридичним гарантіям власності. Захист права власності здійснюється на основі норм різних галузей права. Серед них велику роль відіграють норми кримінального права.

Вказане положення знайшло своє пряме підтвердження в законодавчій практиці, а саме з прийняттям і введенням в дію Кримінального кодексу України в 2001 р. ст. 190 вказаного Кримінального кодексу дається чітке визначення поняття шахрайства, яке визначається, як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Таке визначення шахрайства, по-перше, дозволяє виділити два різновиди шахрайства – розкрадання чужого майна і придбання права на чуже майно, по-друге, містить вказівку на конкретні способи його здійснення, відмежовуючи його від інших видів злочинних діянь, – обман або зловживання довірою.

Висновок. Отже, проаналізувавши історичні аспекти виникнення шахрайства на території нашої держави, можна зробити висновок, що відповідно до наявних історичних джерел шахрайство як вид кримінального правопорушення бере свій початок із часів існування людства, хоча законодавче закріплення наявне лише з часів Київської Русі. Шахрайство, в близькому до сучасного розумінні, було закріплене у Кримінальному кодексі УРСР 1922 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. История отечественного государства и права. Ч. 1: Учебник / Под ред. О.И. Чистякова. – М.: Издательство БЕК, 1996. – 368 с.
2. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – М.: Юрид. лит., 1985. – 520 с.
3. Соборное уложение 1649 года: Текст, коммент. (АН СССР, Ин-т истории СССР, Ленингр. отд-ние / Подгот. текста Л.И. Ивиной / Коммент. Г.В. Абрамовича и др. / Руководитель авт. коллектива А.Г. Маньков.) – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1987. – 448 с. – 27 см. – (Законодат. памятники Рус. централиз. государства XV–XVII в.в.)
4. Воинский устав 1716 года. Артикул воинский с кратким толкованием. – [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://adjutant.ru/regulations/1716-02.htm>. – Название с экрана.
5. Преступный мир Москвы. Два «повинных доношения» профессиональных воров, 1741. – [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokymenty/Russ/XVIII/1740-1760/Prest_mir/text.htm. – Название с экрана.
6. Законодательство Екатерины II. В двух томах. Т. 2. – М.: Юрид. лит., 2001. – 984 с.
7. Российское законодательство X–XX веков. В 9-ти т. – Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. – М.: Юрид. лит., 1987. – 528 с.
8. Российское законодательство X–XX веков. – Т. 6. – Законодательство первой половины XIX века. – М.: Юрид. лит., 1988. – 432 с.
9. Российское законодательство X–XX веков. – Т. 9. – Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. – М.: Юрид. лит., 1994. – 352 с.
10. Уголовный кодекс РСФСР редакции 1922 года. – [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru>. – Название с экрана.
11. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года. 2-е издание официальное. – Х.: Юрид. изд-во НКЮ, 1927. – 135 с.
12. Уголовный кодекс Украинской ССР. Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 января 1975 года с постоянными материалами. Ордена Трудового Красного Знамени. – К.: Изд-во полит. лит., 1975. – 368 с.
13. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із законами України та рішеннями Конституційного Суду: станом на 06.10.2015 р. № 716-VIII. – [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
14. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. – № 30. – 14 с.